

Research Paper

Social criticism of Mata's marriage in the story of Rostam and Sohrab

Zahra DarvishAlizadeh¹, Alireza Salehi^{*2}, Ali Eyn Alilu³

¹ Ph.D. Student in Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Roudhan Branch, Tehran, Iran

² Member of the Faculty of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, South Tehran Branch, Tehran, Iran

³ Assistant Professor of Islamic Azad University, Roudhen Branch, Tehran, Iran

Received: 2023/11/14

Revised: 2024/06/15

Accepted: 2024/06/16

Use your device to scan and read the article online

DOI:

10.71801/JZVJ.2025.1172477

Keywords:

Woman, Temporary Marriage, Non-commitment, Rostam, Sohrab, Tehmina.

Abstract

Introduction: The temporary marriage in the story of Rostam and Sohrab, which has caused chaos and crisis, shows the inability of the people who created it to turn this around. What makes this marriage disgusting is Rostam's non-commitment (gamophobia), which failed to develop Sohrab's real talents.

The problem is that Rostam does not find the opportunity to deal with personal issues because of his social status, and he is faced with a lack of commitment in the matter of marriage.

The purpose of the research is to determine the fate of the children of this marriage who enter the stage of life.

Methods: This essay shows with a descriptive method what kind of marriage Rostam and Tehmina was and what factors caused its occurrence and negative consequences.

Findings: This story is designed according to the historical and mythological situation and shows the situation of Tahmina, relying on the type of choice of spouse and her ability to raise children in comparison with the current century, which was not without crisis. According to the findings, Rostam and Tehmina equally played a role in creating the tragedy of the story. Their marriage is a temporary type of marriage, a marriage with a foreigner, and polygamy. Factors such as splendor are the highest and air and stupidity are the lowest factors in the formation of this marriage. Suspicion was the least and death was the most vulnerable outcome, which implicitly arose from experimentation.

Citation: DarvishAlizadeh Z, Salehi A, Eyn Alilu A. Social criticism of Mata's marriage in the story of Rostam and Sohra: Quarterly Journal of Women and Society. 2025; 15 (60): 144-155

***Corresponding author:** Alireza Salehi

Address: Member of the Faculty of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, South Tehran Branch, Iran.

Tell: 09123089264

Email: salehi.iau@gmail.com

Extended Abstract

Introduction

Temporary marriage is special in the story of Rostam and Sohrab. What makes this marriage abominable is the lack of commitment, the consequences of which threaten the family and society. The aim of the research is to determine the effectiveness of the matrimonial marriage on the fate of the children of this relationship who enter the stage of life. This research tries to find out,

1- What kind of marriage was Rostam and Tehmina?

2- What factors caused its emergence and damage?

The marriage between Rostam and Tahmina was short, which Sohrab is the father of, and it is associated with Rostam's non-commitment. Social education, review, evaluation and elimination of "gamophobia" (gamophobia), which in psychological terms is "fear of commitment," (26) reduces ineffective approaches. This marriage can be of the king-wife type.

Hypotheses

1- Temporary marriage is a type of conjugal marriage, marriage with a foreigner and cohabitation.

2- Internal factors have played a role in its occurrence and damage.

Research Methodology

In terms of its purpose, this research is an experimental foundation that uses statistical techniques, and by its nature, it is a causal description that reaches its conclusion with an inductive approach and quantitative analysis.

Findings

Factors of marriage

Desire: Rostam and Tehmina's marriage is based on desire. Tehmina informs Rostam about the excitement of her love.

Air and lack of wisdom: Tahmina has become infatuated with Rostam's glory.

Drunkenness: it shows that Rostam has not paid attention to the matter of marriage; Because Tehmina appears at his bedside in this state.

Mobad: It can be said that "the warrior has not forgotten the religious customs and sends a message to the girl's father and proposes to her according to the usual rules." (10)

Location: Samangan is the cause of marriage. Sohrab was born there and was deprived of his father's presence during his development. According to the types of marriages in the Shahnameh, Nikah Rostam and Tahmina, marriage with a foreigner is considered extramarital.

Wheel: Destiny is an opinion that people consider as the result of their life events. The stories of the Shahnameh are based on this belief.

Rakhesh: Rostam and Tahmina's marriage was direct; Because the most important issue in its occurrence is the rash; Rostam goes after his Rakhesh and Tehmina goes to his bed at night.

Vulnerability factors

Deception: "Rostam has moved away from the originality of a warrior and is playing tricks." In their battle, however loving Sohrab's words are, Rostam's words turn to bitterness and deception. (2)

Nehan-kari: The news of this marriage does not reach the ears of Ki-Kavus. While Sohrab goes through the stages of childhood and Hijir hides his identity from Sohrab in order to save Rostam's life.

Greed: It seems that the temptation in Rostam causes him not to recognize the child; While Ferdowsi points out that Sohrab is similar to Rostam.

Superiority: Sohrab tries to perfect his existential truth, which is possible by overcoming other truths. He pursues his goals by using his physical strength, funds and family position.

Name and shame: assuming that Rostam is outside the mythological space of the Shahnameh, his marriage can be considered haram; Because he has not fulfilled the material and spiritual rights of Tahmina, and Tahmina alone has a role in the education and growth of his son; But in the end, instead of consoling, Rostam makes the boy a victim of name and shame.

Suspicion: Kavus refuses to give medicine just because another warrior steps on the arena of Giti, and he considered this suspicion to be wise and planned to stabilize the life of his chancellor.

Death: In the story, Ferdowsi has determined the end of this marriage by repeating the word death nine times. Tehmina also dies some time after Sohrab's death.

Conclusion

The subject of nikah Mutah will cause consequences such as fear of commitment, disintegration of the family center, increase in diversity and emergence of undecided childhood. By plotting this story, Ferdowsi has tried to show the reader the factors that are involved in the process of non-commitment of marriage. Social education and removal of gamophobia reduces ineffective approaches. This story, which is designed according to the historical and mythological situation, talks about the types of marriages, Rostam and Tehmina's marriage, from the type of marriage with a foreigner, romance and extramarital marriage. This marriage, which was not hidden from anyone, can be of the king-wife type; But studies show that it is temporary and of the type of boom. According to the findings, both of them equally played a role in creating the tragedy of the story. Factors such as Rakhes are the highest and weather

and stupidity are the lowest factors of its occurrence. Issues such as suspicion have the least and death have the most consequences of vulnerability. As a result, the characteristic of "Greed" also played a role secretly. **Sponsor**

All costs of research and publication of the article are borne by the author and he has not received any financial support.

Contribution of authors

The first author is Zahra Darvish Alizadeh, the second author is Alireza Salehi, and the third author is Ali Ain Alilou.

Conflict of interest

This article was without conflict.

مقاله پژوهشی

نقد اجتماعی نکاح متعه در داستان رستم و سهراب

زهرا درویشعلی زاده^۱، علیرضا صالحی^{۲*}، علی عین‌علیلو^۳

۱. دانش‌آموخته دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن، تهران، ایران

۲. عضو هیئت علمی گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب، تهران، ایران

۳. استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن، تهران، ایران

چکیده

هدف: نکاح متعه در داستان رستم و سهراب که سبب بی‌قاعدگی و بروز بحران شده، عدم توانایی زادآوران آن را در گردانش این امر نشان می‌دهد. آنچه که این نکاح را مکروه جلوه می‌دهد، عدم تعهد (گاموفوبیا) رستم است که نتوانسته استعدادهای بالفعل سهراب را شکوفا کند. مسئله آن است که رستم از برای موقعیت اجتماعی فرصت پرداختن به مسائل شخصی را پیدا نمی‌کند و در امر نکاح با عدم تعهد مواجه می‌شود. هدف پژوهش، تعیین سرنوشت مولدان این نکاح است که پا به عرصه حیات می‌گذارند.

روش: این جستار با روش توصیفی نشان می‌دهد نکاح رستم و تهمنه از چه نوعی بوده و چه عواملی سبب پیش‌آمد و پیامدهای منفی آن شده‌است؟

یافته‌ها: این داستان براساس موقعیت زمانی و اسطوره‌ای طرح گردیده و بیانگر وضعیت تهمنه، آنکا به نوع انتخاب همسر و توانایی او نسبت به پرورش فرزند در قیاس با قرن حاضر است که خالی از بحران نبوده. مطابق یافته‌ها، رستم و تهمنه به‌طور یکسان در ایجاد تراژدی داستان نقش داشته‌اند. نکاح آنها از نوع موقت و اوگزن، ازدواج با بیگانه و برون‌همسری است. عواملی چون رخس بالاترین و هوا و بی‌خردی پایین‌ترین عامل شکل‌گیری این نکاح بوده‌اند. مسئله گمان نیز کم‌ترین و مرگ بیش‌ترین پیامد آسیب‌پذیری را داشته‌اند که به‌گونه ضمنی برخاسته از آزمندی بوده‌است.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۲۳

تاریخ داوری: ۱۴۰۳/۰۳/۲۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۲۷

از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید

DOI:

10.71801/JZVJ.2025.1172477

واژه‌های کلیدی:

زن، نکاح متعه، عدم تعهد، رستم، سهراب، تهمنه.

* نویسنده مسئول: علیرضا صالحی

نشانی: عضو هیأت علمی گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب، تهران، ایران.

تلفن: ۰۹۱۲۳۰۸۹۲۶۴

پست الکترونیکی: salehi.iau@gmail.com

مقدمه

نکاح متعه در داستان رستم و سهراب، اهمیتی ویژه دارد. آنچه که این نکاح را مکروه جلوه می‌دهد، عدم تعهد است که پیامدهای آن خانواده و اجتماع را تهدید می‌کند. نکاح «برای تشکیل خانواده، از وظایف هر ایرانی بوده است. ایرانیان دارای خوی بی‌آلایش بوده‌اند و [جهت] پیکار با زناکاری به آن اهمیت می‌داده‌اند» (۱۶). تعهد در شاهنامه فضیلت اخلاقی و وفای به عهد است که از مهم‌ترین جلوه‌های اندیشه فردوسی بشمار می‌رود و «به اقتضای موضوع، شرط، التزام، عهد و ضمان استعمال شده که اغلب در موضوعات عقد و کفایت بکار رفته است» (۶). هدف پژوهش تعیین اثربخشی نکاح متعه بر سرنوشت مولدان این پیوستگی است که پا به عرصه حیات می‌گذارند. این پژوهش سعی دارد دریابد،

۱- نکاح رستم و تهمنه از چه نوعی بوده؟

۲- چه عواملی سبب بروز و آسیب آن شده است؟

مطالعه رویدادهای داستان، امکان دسترسی به فضایی نو در نقد را پیش روی مخاطب می‌گذارد و بُعد تازه‌ای را نشان می‌دهد. آنچه بر اهمیت موضوع می‌افزاید، ازدواج رستم و تهمنه در مدت زمان آشنایی اندک بوده که سهراب مولد آن است و به‌ظاهر با احتراز، واگرایی و عدم تعهد رستم همراه می‌شود. آموزش‌های اجتماعی، بازنگری، ارزیابی و رفع «گاموفوبیا» (gamophobia) که در اصطلاح روان‌شناسی «ترس از تعهد یا قرار گرفتن در یک رابطه متعهدانه است» (۲۷) از رویکردهای ناکارآمد می‌کاهد. اگرچه تهمنه تنها دختر شاه سمندگان است و نکاح او از کسی پنهان نبوده، می‌تواند از نوع پادشاه‌زن باشد.

فرضیه‌ها

۱- نکاح متعه و از نوع اوگ‌زن، ازدواج با بیگانه و برون‌همسری است.

۲- عوامل انسانی، اخلاقی و محیطی در بروز و آسیب آن نقش داشته‌اند.

پیشینه پژوهش

آیدنلو در نوشتار بن‌مایه و آیین مهم ازدواج در ادب حماسی ایران، نمونه‌هایی از مضامین و رسوم مهم ازدواج در شاهنامه را معرفی و تحلیل می‌کند که شاه یا پهلوان اغلب بیرون از سرزمین خود همسر برمی‌گزینند. «شناخته‌شده‌ترین نمونه این بن‌مایه، ازدواج رستم با تهمنه در سمندگان و جدایی از همسر در یک شبانه روز است» (۲۰). سنجری نیز نقش و جایگاه زن را به‌عنوان عامل مؤثر در ازدواج و تشکیل خانواده بررسی نموده و براساس رویکرد اجتماعی داستان‌های شاهنامه نشان می‌دهد که «تشکیل خانواده

خارج از اصول پدرسالاری صورت می‌گیرد و ازدواج رستم و تهمنه، دختر شاه سمندگان شاهی بر این مطلب است» (۲۴). هم‌چنین، خوارزمی در ژرف‌ساخت‌های آزمون همسرگزینی دریافته که «ازدواج‌های برون‌همسری در حماسه بیش‌تر از سوی ایرانی‌ها صورت گرفته است. یکی از دلایل این گرایش را نژاد دانسته که بن‌مایه اسطوره‌ای دارند و با پشت سر گذاشتن آزمون‌ها و موانع به وصلت نائل می‌آیند» (۲۳). خاتمی نیز به بررسی آداب پیوند زناشویی و امور خانواده در شاهنامه می‌پردازد و نشان می‌دهد «ایرانیان برای نهاد خانواده، آداب و آئینی خاص داشته‌اند که بعضی مربوط به پیش از تشکیل خانواده است. مانند مراسم خواستگاری و کسب اجازه پدر، آداب مربوط به کیفیت ازدواج، خواندن خطبه توسط موید و اهدای هدایا، تربیت کودک، اهمیت اصالت خانوادگی و توجه به حفظ نژاد است» (۲۲). ابوالمعالی حسینی در شکل‌شناسی ازدواج در شاهنامه آن را «از عوامل گوناگون داستان‌ساز و عامل اصلی رویدادها می‌داند و به آداب و رسوم آن می‌پردازد» (۲۱) که خاتمی نیز به آنها اشاره می‌کند، اما تازگی موضوع این جستار محرز است.

انواع نکاح

۱- در ایران باستان

پادشاه‌زن (پاتخشائیه): «که دختر با رضای پدر و مادر یا قیم در حال دوشیزگی به شوهر می‌رفت و شوهر حق داشت بدون رضای او زن دیگری اختیار کند.

چکرزن: زن بعد از فوت شوهر با مرد دیگری ازدواج می‌کرد یا اگر نازا بود، شوهر می‌توانسته زنی دیگر اختیار کند. در این صورت زن دوم را چکر زن (چاکر زن) می‌گفته‌اند.

اوگ‌زن: اگر دختری یگانه فرزند خانواده بود، هنگام نکاح او را «اوگ‌زن» یا «یگانه‌زن» می‌نامیدند و نخستین پسرش به پدر و مادر او تعلق می‌گرفت تا اجاق خانواده آنها خاموش نشود.

خودسرزن: دختر بدون اجازه پدر و مادر یا قیم خود شوهر می‌کرد. چنین دختری امتیازات خود را از دست می‌داد و ارث نمی‌برد؛ مگر با جلب رضایت پدر و مادر.

سرزن (سترزن): اگر مردی بدون زن و فرزند می‌مرد، خویشان او دوشیزه‌ای را با جهاز به نکاح او درمی‌آوردند» (۱۶). از این‌رو، اخلاقیات در روابط زناشویی در هر عصر و دوره‌ای دارای اهمیت بوده است.

۲- در اسلام

دائم: این نکاح به‌صورت ابدی است. زن و مرد از یکدیگر ارث می‌برند و تمامی احکام ازدواج در این خصوص همانند مهریه، نفقه و ارث جاری می‌شود.

است» (۳). در این گونه روابط که ناخودآگاه اتفاق می‌افتد، مسئله چالش منطق و هوس مطرح می‌گردد. گویی انسان مایل است که لذت چشمی خود را به لذت جسمی مبدل سازد. در ماجرای موجز سهراب و گردآفرید، زمان و مکان مانع چنین لحظه خیال‌انگیز می‌شوند، اما جامعه امروز، این حالت را به فرصت دیگری موکول می‌کند.

چو سهراب را دید بر پشت زین
چنین گفت: کای شاه ترکان زمین!
چرا رنجه گشتی؟ کنون بازگرد
هم از آمدن هم ز دشت نبرد
بخندید و او را به افسوس گفت:
که ترکان ز ایران نیابند جفت

(۱۴)

درباره بی‌تفاوتی عاطفی که بی‌تهدی را نیز منعکس می‌سازد، دو نظریه مطرح است: «نخست آنکه بی‌تفاوتی عاطفی مربوط به سرشت انسان و نقص فطری، دوم اکتسابی و در اثر فقدان تربیت است. غریزه عاطفه ممکن است مانند سایر غرایز شدید، ناقص یا معدوم باشد. عاطفه مبالغه‌آمیز منجر به لغزش‌هایی در رفتار فرد می‌شود که ضرر آن بیش‌تر متوجه خودش می‌شود» (۲۶). به‌نظر هیچ‌گونه تهددی در رستم نسبت به سهراب دیده نمی‌شود. «او می‌دانست که از تهمینه یک پسر دارد زیرا شبی ناشناس به لشکرگاه سهراب می‌رود و او را می‌بیند. همین همانندی سهراب به سام بس نبود تا او را بشناسد؟» (۱۲). حتی با شنیدن خبر هجوم نوجوانی از سرزمینی آشنا، خاطرات تهمینه را در ذهن مرور نمی‌کند. به‌ظاهر علاقه تهمینه به رستم بیش‌تر است؛ از این‌روی، تمایلات او را به‌جا می‌آورد؛ اما رستم رسالت دیگری دارد که بر سایر موضوع‌ها مهم‌تر است، اما عذر رستم پذیرفتنی نیست که فرصتی برای دیدار همسر و فرزند نداشته‌است.

سه‌دیگر که اسپت به‌جای آورم
سمنگان همه زیر پای آورم
که مانده سام گرد از مهان
سواری پدید آمد اندر جهان

(۱۴)

زن در ایران کهن صاحب منزلت و قابلیت فردی بوده‌است. «تهمینه نیز پهلوان میدان است که در رشادت و جسارت گوی سبقت را از همه می‌رباید و دست به عملی می‌زند که شاید با معیارهای کنونی قابل توجیه نباشد و از دوشیزه‌ای پرده‌نشین انتظار نرود» (۹). در جوامع امروز نیز این امر دیده می‌شود. «پیش‌قدمی دختران در خواستگاری که در شاهنامه مصداق دارد، پیش از استقرار آریایی‌ها در سرزمین ایران اجرا می‌گشته‌است»

متعه: نکاح موقت است «تا مدت معین و به عوض معلوم» (۱۳). در این نوع «از ابتدا مدت نکاح معلوم می‌گشت و با اتمام آن، زن و شوی از هم جدا می‌شدند؛ چنان‌که تاجران و جنگجویان در سفر و در مناطقی دور از خانه به نکاح متعه رومی‌آوردند» (۱۱). از دیدگاهی دیگر این نکاح عبارت‌اند از: «عقد مخصوصی که رابطه زوجیت در آن با مهریه و مدت مشخص باشد» (۱۵).

۳- در شاهنامه

از دیدگاه فردوسی رابطه زن و مرد برپایه نزاکتی استوار است که به‌شکل‌های متنوع بیان می‌کند. «زدواج با بیگانه، دشمن، محارم، سیاسی، عاشقانه، تشفی درونی، هم‌کفو (هم‌زادی)، درون‌همسری، برون‌همسری، چندهمسری.» (۱۸) نقش زنان به عنوان یک پدیده توانمند دارای اهمیت است.

روش پژوهش

این پژوهش از لحاظ هدف، بنیادی تجربی است که از روش آماری استفاده می‌کند و به‌فراخور ماهیت، توصیفی از نوع علی می‌باشد و با رویکرد استقرایی و تحلیل کمی به نتیجه می‌رسد.

یافته‌ها

تطور نکاح در شاهنامه نتیجه دل‌بستگی‌هایی است که مصداق آن در داستان رستم و سهراب دیده می‌شود.

عوامل بروز نکاح

میل

به‌نظر می‌رسد که محوریت نکاح رستم و تهمینه برپایه میلی برخاسته از منفعت‌طلبی است. عشق‌بازی شبانه‌ای که سرآمده و حسی مادرانه در داشتن فرزندی پهلوان‌زاده است. تهمینه رستم را از هیجان عشق خود آگاه می‌کند. چنین میلی در نگاه فرد مقابل می‌تواند در مدت‌زمان کوتاهی جذآبیت داشته باشد، اما با گذشت زمان از بین برود.

و دیگر که از تو مگر کردگار
نشاند یکی پورم اندر کنار
مگر چون تو باشد به مردی و زور
سپهرش دهد بهره کیوان و هور
تو رآم کنون گر بخواهی مرا
نبیند همی مرغ و ماهی مرا

(۱۴)

در جای دیگر داستان میل فریبنده نیز دیده می‌شود که در نبرد با گردآفرید بروز می‌کند. «ماجرای گردآفرید به‌صورت یک اپیزود لطیف است. او وقتی پس از جنگی مردانه هویتش بر سهراب فاش می‌شود از در فریب درمی‌آید زیرا وی را بر خود شیفته دیده

(۴). بنابراین، تهمینه در این امر پیش قدم شده‌است.

بجستم همی کنفو یال و برت
بدین شهر کرد ایزد آیشخورت
(۱۴)

هوا و بی‌خردی

تهمینه دختر پادشاه سمنگان، شیفته شکوه رستم گشته، شب هنگام بر بالین وی می‌رود که این عمل حاکی از وفور هوا و کشتن خرد است.

یکی آنک بر تو چنین گشته‌ام
خرد را ز بهر هوا کشته‌ام
(۱۴)

او از رستم هیچ تعهدی نمی‌خواهد. «بعید نیست که خود پس از شنیدن وصف رستم، نسبت به ربودن رخس اقدام کرده باشد» (۱۸)، اما با مسلک پهلوانی منافات دارد؛ مگر خلاف عرف صورت گرفته باشد. میلی که در تهمینه هست، در رستم نیست. فقدان عشق می‌تواند مسئولیت‌پذیری در فرد را منحل کند. رستم حتی نام فرزند را نمی‌داند زیرا هنگامی که کی‌کاووس دستور می‌دهد سهراب را زنده بر دار کند، هیچ واکنشی از خود نشان نمی‌دهد و فقط از برخورد ناخوشایند شاه با خود خشمگین می‌شود.

به در شد به خشم اندر آمد به رخس
منم گفت شیرازون و تاج‌بخش
(۱۴)

پنداشته می‌شود نکاح رستم و تهمینه موقت و از نوع اوگ‌زن است زیرا تهمینه هیچ‌گاه به خانه شوهر نرفته، جهیزه‌ای هم در کار نبوده و تولد سهراب در بارگاه پدرش رخ داده‌است. «این عروسی‌ها که در آن کسب اجازه از بزرگان ضرورت ندارد، ازدواج شمرده نمی‌شود زیرا فاقد آیین ازدواج است؛ بنابراین، عنصر اقتصادی جهیزه نیز در آنها مطرح نمی‌گردد» (۲۵).

مستی

نشان می‌دهد رستم از سر هشیاری به امر نکاح نپرداخته‌است؛ زیرا تهمینه با این حالت بر بالین او حاضر می‌شود.

چو شد مست و هنگام خواب‌آمدش
همی از نشستن شتاب‌آمدش
یکی بنده شمع معنیر به دست
خرامان بیامد به بالین مست
(۱۴)

باتوجه به اینکه خواستگاری نخستین اقدام برای ازدواج بشمار می‌رود، اما از آداب خاصی برخوردار است. «در شاهنامه، ایرانیان خواستگاری را در شب تاریک و یا در عین مستی نمی‌پسندیده‌اند زیرا از روی آیین فریدون نباید که در هنگام مستی، کسی را

خواستگار شد یا کاری نو کرد» (۱۷). وقتی رستم از آمدن سهراب به‌سوی ایران آگاه می‌شود، به مستی و میگساری می‌پردازد.

به مستی هم‌آن روز باز ایستاد
دوم روز رفتن نیامدش یاد
(۱۴)

موبد

می‌توان گفت «پهلوان آداب دینی و پهلوانی را فراموش نکرده و موبدی نزد پدر دختر می‌فرستد و او را به قاعده متداول خواستگاری می‌نماید» (۱۰). دکتر حمیدیان نیز بر این باور است که «در نگاه تهمینه جاذبه مردانه رستم اصل است و به‌دنبال موبد فرستادن در دل شب برای بستن نکاح تنها موجه جلوه دادن آن است» (۳). به‌نظر می‌رسد امروزه فراگیری خطبه نکاح باعث شده نیازی به موبد احساس نشود و کاربرد آن زمانی است که فرد نسبت به شخص مقابل خود متعهد نمی‌شود و به‌صرف بهره‌وری جسمانی به این امر تن می‌دهد.

نشان کمند تو دارد هژبر
ز بیم سنان تو خون بارد ابر
چو این داستان‌ها شنیدم ز تو
بسی لب به دندان گزیدم ز تو
بفرمود تا موبدی پر هنر
بیاید بخواهد ورا از پدر
چو بشنید شاه این سخن شاد شد
بسان یکی سرو آزاد شد
(۱۴)

گویا شاه سمنگان نیز نمی‌دانست که به چه کاری رضایت داده‌است. هرآینه رستم با دادن مهره آگاهی خود را نسبت به انعقاد نطفه فرزند اعلام می‌کند.

به بازوی رستم یکی مهره بود
که آن مهره اندر جهان شهره بود
بدو داد و گفتش که این را بدار
اگر دختر آرد تو را روزگار
بگیر و به گیسوی او بر بدوز
به نیک اختر و فال گیتی فروز
ور ایدونک آید ز اختر پسر
بیندش به بازو نشان پدر
(۱۴)

مکان

سمنگان عامل بروز نکاح است. سهراب آنجا تولد یافته و در سیر تکاملش از حضور پدر محروم بوده‌است. این داستان «یک روایت تراژدی و مبتنی بر بن‌مایه‌ای است که در آن پهلوان بیرون از دیار خویش با دختری آشنا می‌شود و او را به زنی می‌گیرد، اما پس از

شخصی هستند. «رستم از نیرنگ به پهلوانی‌هایش چاشنی می‌زند؛ او در نبرد با سهراب پهلوان بی‌نقصی نیست.» (۱۹) در چنین موقعیتی نوع فریب به روحیات طرفین بستگی دارد. یک نفر هلاک می‌شود و دیگری به هدف می‌رسد؛ اما تأثیر آن یکسان است. می‌توان گفت پیروزی رستم بر سهراب برخاسته از آزمندی در نامجویی است.

به کشتی گرفتن سخن بود دوش
نگیرم فریب تو زین در مکوش
بسی گشته‌ام در فراز و نشیب
نیم مرد گفتار و بند و فریب
(۱۴)

نهان‌کاری

خبر این نکاح به گوش کی‌کاووس نمی‌رسد. درحالی‌که سهراب مراحل کودکی را طی می‌کند؛ اما افراسیاب شاه توران از این امر آگاه است. هجیر نیز به‌جهت حفظ ایران، هویت رستم را از سهراب پنهان می‌کند.

چنین گفت سهراب کاندر جهان
کسی این سخن را ندارد نهان
نبرده نژادی که چونین بود
نهان‌کردن از من چه آیین بود؟
(۱۴)

آز

یکی از دلایل بروز اجحاف در حق همسران به‌شمار می‌رود. «فردوسی علت ناآگاهی پهلوان ایران از هویت هم‌اورد خود و نبرد با او را رنج «آز» می‌داند که فقط می‌کوشد از نامش بدون توجه به اندام و گفتار پهلوان مقابل دفاع کند.» (۱) به‌نظر آنچه‌که سبب عدم تعهد از سوی مرد می‌شود، ترس از تزلزل جایگاهی است که در آن قرار دارد.

نداند همی مردم از رنج آز
یکی دشمنی را ز فرزند باز
(۱۴)

گویا آزمندی در رستم سبب می‌شود تا فرزند را تشخیص ندهد. «فردوسی در دل نسبت به رستم احساس خشم نمی‌کند و یا نمی‌خواهد وجهه رستم را به‌عنوان پهلوان ایران خراب کند؛» (۸) اما فردوسی اشاره می‌کند سهراب به رستم شبیه است.

تو گفتی گو پیلتن رستم است
و گر سام شیر و گر نیرم است
(۱۴)

برتری

در وجود رستم و سهراب نشانه‌های عقده حقارت دیده نمی‌شود.

اقامتی کوتاه آنجا را ترک می‌کند» (۱). باتوجه به انواع نکاح در شاهنامه، نکاح رستم و ته‌مینه از نوع ازدواج با بیگانه، عاشقانه و برون همسری بشمار می‌آید. «گونه‌ای دلباختن در شاهنامه که از راه شنیدن و مطابق با آیین و کیش بوده‌است» (۱۸). شاه نیز نکاح دختر خویش با رستم را بر این اساس می‌پذیرد.

غمی گشت چون بارگی را نیافت
سراسیمه سوی سمگان شتافت
بدان پهلوان داد آن، دخت خویش
بدان‌سان که بودست آیین و کیش
(۱۴)

چرخ

تقدیر عقیده‌ای است که افراد آن را نتیجه رویدادهای زیستی خویش می‌دانند. داستان‌های شاهنامه نیز بر این باور رقم می‌خورند. اگر بی‌احتیاطی در ردیف چرخ بلند قرار گیرد، ناآگاهی انسان نسبت به انتخاب‌هایش نیز برخاسته از سرنوشت است؛ اما تحولی که با گذشت زمان در سنت‌ها به‌وجود می‌آید، نتیجه تصمیم‌گیری فردی است.

اگر چرخ را هست ازین آگهی
همانا که گشته‌ست مغزش تهی
تو گفستی که از چرخ برخاست دود
تنش را بدان نامداران نمود
(۱۴)

رخش

نکاح رستم و ته‌مینه بی‌واسطه بوده؛ زیرا مهمترین مسئله در بروز آن رخس است؛ رستم به‌دنبال رخس خود رفته و ته‌مینه شب به بالین او می‌رود. هنگامی که ته‌مینه وعده یافتن رخس را می‌دهد، میل رستم به او آشکار می‌شود. تنها یک روز بعد رخس پیدا می‌شود و پهلوان به وطن باز می‌گردد.

بدو گفت رخشم بدین مرغزار
ز من دور شد بی‌لگام و فسار
چو این گفته‌شد مژده دادش به رخس
برو شادمان شد دل تاج‌بخش
(۱۴)

عوامل آسیب‌پذیری

فریب

از کاربردی‌ترین واژگان حماسی است. در این داستان «رستم از اصالت پهلوانی خود دور شده و نیرنگ می‌کند. در نبرد آنها سخن سهراب هرچه مهرآمیز و آرام است، سخن رستم به تلخی و فریب می‌گراید.» (۲) فریب همواره گریزگاهی برای شخص فریب‌دهنده و فریب‌خورنده است که هر کدام درصدد رسیدن به منفعت

به نظر، محرومیت از داشتن پدر است که پسر را به امیدهای دور و دراز می کشاند. «سهراب از یک سو با علاقه به پدرش و از سوی دیگر با جاه طلبی خود در کشمکش است. هم به دنبال پدرش می گردد و هم با شنیدن وصف پهلوانی او خشمگین می شود و نمی تواند پدرش را قدرتمندتر از خود ببیند.» (۷) سهراب تلاش می کند تا حقیقت وجودی خود را به کمال برساند که با غلبه بر حقایق دیگر امکان می یابد. او با بهره گیری از نیروی جسمی، سرمایه ها و موقعیت خانوادگی، به دنبال اهداف خود حرکت می کند.

غمی گشت سهراب را دل از آن
که جایی ز رستم نیامد نشان
که من چون ز همشیرگان برترم
همی با آسمان اندر آید سرم
ازیرا سرت ز آسمان برتر است
که تخم تو زان نامور گوهر است
(۱۴)

به ظاهر پدر و پسر همدیگر را نمی شناسند یا رستم می شناسد و نمی تواند بگوید تاکنون کجا بوده است؛ اما پس از مرگ سهراب مهر پدری اش برانگیخته می شود.

چو بگشاد خفتان و آن مهره دید
همه جامه بر خویشان بردید
(۱۴)

نام و ننگ

آبرو نه تنها در ایران کهن و شاهنامه، بلکه به عنوان یک آیین در هر دوره ای مطرح است. در زمینه پیوندهای اجتماعی نیز مورد توجه بوده و از تنزل حرمت ممانعت می کند. «ازدواج زمانی برای انسان حرام می گردد که مطمئن باشد نمی تواند حقوق همسرش را مراعات نماید و توانایی تأمین مخارج اش را ندارد؛ زیرا هر کاری که منجر به زیان دیگران بشود، حرام خواهد بود.» (۱۱) از این - روی، با فرض بر اینکه رستم بیرون از فضای اسطوره ای شاهنامه قرار دارد، می توان ازدواج او را حرام تلقی کرد؛ زیرا او حق مادی و معنوی تهمنه را ادا نکرده است و تهمنه به تنهایی در تعلیم و رشد پسرش نقش دارد؛ اما در نهایت رستم به جای دلجویی، پسر را قربانی نام و ننگ می نماید. شاید این احتمال را می داده که توانایی ادای حق زن و فرزندش را ندارد. در آیین زرتشت درباره زناشویی و خانواده چنین آمده است: «شوهر به منزله پادشاه و زن ملکه خانواده محسوب می شود و فریضه شوهر، پرستاری از زن و فرزندان و فراهم آوردن سامان خانواده است.» (۱۶) در این داستان نیز نوعی حساسگری مشاهده می شود که شاه سمندگان با آگاهی از تفکر دخترش و موضوع دلدادگی او به رستم، آینده رضایت بخشی را تصور می کند. «با اهمیتی که مناسبات پدر و

پسر در دبستان روان شناسی زیگموند فروید دارد، موضوع نبرد آنها نیز در آثار فروید و شاگرد او «آورانک» (Otto Rank) جای ویژه ای می یابد. به عقیده فروید و شاگردش موضوع نبرد پدر با پسر در آثار ادبی جهان همه از عشق نامشروع و ناخودآگاه پسر به مادر ریشه گرفته است. اگرچه نمی توان این نظریه را رد کرد،» (۵) اما همه داستان ها را نیز نمی توان از این قبیل دانست. در تحلیل روانکاوی شاید آرزوهای برخاسته از ضمیر ناخودآگاه رستم و سهراب، سبب می شوند تا حالت تدافعی گرفته و به سازوکارهای دفاعی متوسل می شوند. پیش از آن، رستم پس از خواندن نامه ای، نکاح خود با دختر سمندگان و داشتن پسری از او را آشکار می سازد. اینکه او را فراموش نکرده و به دست کسی برای مادرش زر و گوهر بسیار فرستاده است.

من از دخت شاه سمندگان یکی
پسر دارم و باشد او کودکی
فرستادمش زر و گوهر بسی
بر مادر او به دست کسی
(۱۴)

فردوسی آزمندی را عامل اصلی نامجویی می داند. در رستم فویبای ازدواج حس نمی شود بلکه مسئله نامجویی مطرح است و باید از شاه و مملکتش حفاظت کند؛ لکن انسان خوب از خودخواهی به دور است. به نظر رستم از توانمندی های سهراب آگاهی ندارد.

همه تلخی از بهر خویشی بود
مبادا که با از بیشی بود
هنوز آن گرمی نداند که جنگ
توان کرد باید گه نام و ننگ
(۱۴)

گمان

کاووس به صرف پا نهادن پهلوانی دیگر بر عرصه گیتی، از بخشیدن نوش دارو امتناع می کند و این گمان را خردمندانه دانسته و در تثبیت حیات صدارت خود تدبیر کرده است.

شود پشت رستم به نیرو ترا
هلاک آورد بی گمانی مرا
(۱۴)

مرگ

باتوجه به یافته ها، بعید نیست حوادث ناشی از خصایص منفی که یکی پس از دیگری اتفاق می افتند، دست تقدیر را در شکل گیری مرگ باز گذاشته اند. فردوسی در داستان، با نه بار تکرار واژه مرگ سرانجام تهمنه و این ازدواج را تعیین کرده است. در نکاح متعه زوجین دور از هم زندگی می کنند که تنها جنبه شرعی داشته و از نظر قانونی بی اعتبار است. این مسئله عدم تعهد مرد و زن را نشان

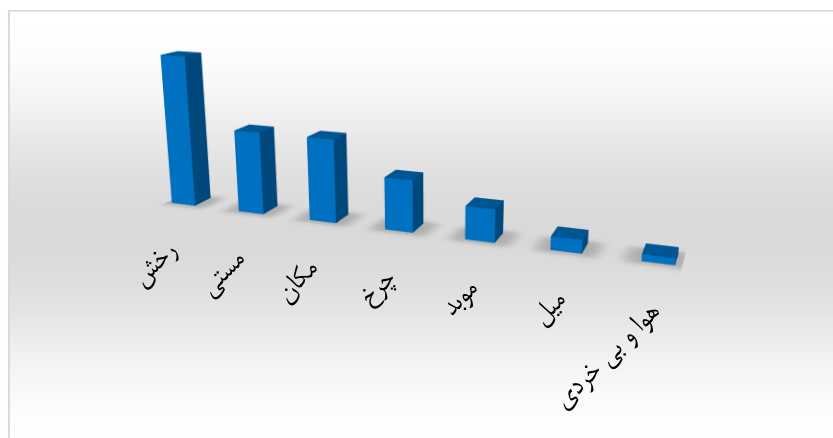
می‌دهد.

در مرگ را آن بکوبد که پای
به اسپ اندر آرد بجنبد ز جای
(۱۴)

سرانجام هم در غم او بمرد
روانش بشد سوی سهراب گرد

شکل ۱. عوامل ایجاد تراژدی در داستان

موبد	کاووس	هجیر	افراسیاب	سهراب	تهمینه	رستم
				•		چرخ
					•	نام و ننگ
					•	آز
					•	مستی
					•	میل
					•	بی خردی
					•	هوا
		•			•	نهانکاری
			•			فریب
	•					گمان
•					•	مکان
					•	رخش
				•		برتری
	•		•		•	مرگ

شکل ۲. عوامل بروز نکاح در داستان

شکل ۳. عوامل آسیب پذیری نکاح رستم و تهمینه

آن بشمار می‌روند. همچنین، مسائلی که سبب آسیب پذیری این نکاح شده، تردید و گمان کم‌ترین و مرگ بیش‌ترین پیامد را به خود اختصاص داده‌اند. خصایص نام و ننگ، آز، فریب، نهان‌کاری و برتری نیز در این امر نقش داشته‌اند. به اجماع می‌توان گفت که فردوسی از همان ابتدای داستان، با کاربرد واژه مرگ سرانجام این ازدواج را تعیین نموده‌است. حاصل اینکه خصیصه «آز» به‌طور مستتر نقش داشته و سبب می‌شود تا بار دیگر عنصر اهریمنی بتواند بر عرصه جدال خیر و شر قد علم کند.

حامی مالی

تمامی هزینه پژوهش و انتشار مقاله بر عهده نویسنده بوده و هیچ‌گونه حمایت مالی دریافت نکرده‌است.

مشارکت نویسندگان

نویسنده اول زهرا درویشعلی‌زاده، نویسنده دوم علیرضا صالحی و نویسنده سوم علی عین علیلو است.

تعارض منافع

این مقاله فاقد هرگونه تعارض منافع بوده‌است.

References

- 1- Aydanlu S. Namur Shahriar's letter: The story of Siavash, Qom: Farhang Publishing House. 2016, 3 (2), 135.
- 2- Eslami Nadushan M. Life & Death of Pahlavans in Shahnameh, 1984, 4th edition, published by: Yazdan. 384.
- 3- Hamidian S. An introduction to Ferdowsi's thought & art, 2nd edition, Tehran, Publisher: Nahid. 2004, 214 - 274.
- 4- Khadim-Azghadi M. Comparison of family customs in Shahnameh with ancient texts, first edition, Tehran, published by

نتیجه‌گیری

مبحث نکاح متعه که در آن مهرورزی کمرنگ است، سبب پیامدهای چون ترس از تعهد، آسیب‌های روانی، افزایش تنوع طلبی و ظهور کودکی بلا تکلیف خواهد بود. فردوسی با طرح بخت‌آمد این داستان سعی داشته، عواملی را که در روند عدم تعهد نکاح دخالت دارند، به خواننده نشان دهد و عواقب حاصل از آن را به تصویر بکشد. آموزش‌های اجتماعی، بازنگری، ارزیابی و رفع گاموفوبیا از رویکردهای ناکارآمد می‌کاهد. این داستان بر اساس موقعیت زمانی و اسطوره‌ای طرح شده و بیانگر وضعیت تهمینه، اتکا به نوع انتخاب همسر و توانایی او نسبت به پرورش فرزند در قیاس با قرن حاضر است که خالی از بحران نبوده. برحسب انواع نکاح، پیوند رستم و تهمینه را از نوع ازدواج با بیگانه، عاشقانه و برون همسری بیان می‌کند. اگرچه تهمینه تنها دختر شاه سمنگان است و نکاح او از کسی پنهان نبوده، می‌تواند از نوع پاتخشائیه یا پادشاه‌زن باشد، اما بر اساس پژوهش‌های انجام شده، ازدواج رستم و تهمینه نکاح موقت و از نوع اوگ‌زن است. براساس جدول، آن دو به‌طور یکسان در ایجاد تراژدی داستان نقش داشته‌اند. عواملی چون اسب رستم، رخس بالاترین و هوا و بی‌خردی پایین‌ترین عامل شکل‌گیری این نکاح بوده‌اند و براساس نمودار مطرح شده، مستی و می، مکان، چرخ زمانه، موبد و میل نیز از عوامل دیگر Zovar.2018, 177.

- 5- Khaleghi Motlaq, J, the flowers of old sorrows; Selected articles on Ferdowsi's Shahnameh, first edition, Tehran, published by: Marzenaz. 1993, 62.
- 6- Jafari Langroudi M. Civil Rights Handbook, 2016, 5 (2), print edition, Tehran, Publisher: Ganj Taj Library. 1c, 27.
- 7- Hanif M. Dramatic features of Shahnameh, first edition, Tehran, published by: Soroush. 145. 2005.
- 8- Deir Siagi M. Translation of Ferdowsi's version of Shahnameh in prose, 2008, 7th

edition, Tehran, published by: Qatr. 67.

9- Razavi M. In the context of Shahnameh, Tehran, Jihad University Press. 1990, 91.

10- Zarrein-Kob A. Namor Nameh; About Ferdowsi and Shahnameh, Tehran, Publisher: Sokhn. 19. 2002.

11- Saidi Afghani, A; Saeedi Afghani, S, A Guide to Marriage in Islam, (2011), Dehaq Lahar Cultural Center Publications, Germany. 9 & 62.

12- Soltani Gardframari, A, Codes of Iranian Mythology in Shahnameh, (2007), first edition, Tehran, Publishers: Pororan. 183.

13- Sheikh Mufid, Khalase al-Ijaz, (1993), Bi-cha, Beirut: Dar al-Mufid for printing and publishing. 19.

14- Ferdowsi. AEsfand, Ferdowsi's Shahnameh, based on the nine-volume copy printed in Moscow, under the supervision of Y. a. Bertels, third edition, 9 pages, Tehran, Ministry of Culture and Islamic Guidance Publications. 2004, 32- 352.

15- Fakiki T. Al-Muta'a & works on social reform, Bi-cha, Cairo: Al-Mattabah Al-Arabiya, (Bita). 270.

16- Alavi H. Women in Ancient Iran, first edition, Tehran, published by Hirmand. 1998, 16 & 71

17- Ghaffari Z. Sassanians & Anoushirvan court customs based on Ferdowsi's Shahnameh, with an introduction by Dr. Reza Ashrafzadeh, Mashhad, published by: Sokhon Gostar. 151. 2016.

18- Masoumi Dehaghi A. Marriage in the Shahnameh, Isfahan, published by Naqsh Khurshid. 2014, 2, 90 & 228 & 273.

Vamghi I. Bijannameh, first edition, Tehran, published by: Surah Mehr. 2001, 21.

19- Aydanlu S, Bahar, Ben-mayeh and the important ritual of marriage in Iranian epic literature, Magazine of Mashhad College of Literature & Human Sciences, 41st year, number, 2007, 160, 1-23. 8.

20- Abol-Maali Al-Husseini N. Summer, Morphology of Marriage in Shahnameh, Iranian People's Culture, 2008, 13, 60-86. 84.

21- Khatami A, Fall. the study of marriage customs & family affairs in Ferdowsi's Shahnameh, Family-Research Quarterly, 2008, 4 (15), 303-320. 319.

22- Khwarazmi H. The deep constructions of the marriage test in the national epic and the source of out-of-wedlock, two quarterly epic literature, Lorestan University, 2015, 2 (4), 29-52. 50.

Senjari S. Analysis of Marriage in Ferdowsi's Shahnameh, Women & Culture Scientific-Research Quarterly, 7th Year, Number 2015, 15, 95-100. 98.

23- Mazdapour K. signs of concubinage in some fictional marriages of Shahnameh, Culture & Life Magazine, 1975, 19 & 20. 116.

24- Kaynia M. Family and Delinquency Center, Mam School, 1977, 63, 9-70. 13.

25- www.drshaghayeghdarvishi.ir.